

Sebepojetí školní úspěšnosti žáka a jeho interakce s hodnocením učitele

Marie Linková

1. Teoretická východiska, formulace problému

Problém lidského já je velmi komplikovaný z hlediska obsahového i z hlediska formálního. Navíc je závislý na teoretické pluralitě v této oblasti. Řečeno slovy „klasika“ psychologie jáství G. W. Allporta (1961) „je mnohem snadnější cítit vlastní já (self) než definovat, co vlastní já je“. V podstatě však pojem já (ego) vyjadřuje dvojí:

1. obraz sebe sama, sebepojetí (představy, smýšlení, které si jedinec vytváří o sobě samém, a pocity, které s tím souvisejí),
2. zvláštní psychický „aparát“, který vyjadřuje nejvyšší úroveň integrace osobnosti a je činitelem specificky lidské organizace duševního života člověka a jeho dynamiky. (blíže Nakonečný 1993, 1995)

Genetický základ sebepojetí je kognitivní. Prvním krokem zrodu já je vědomí já. U dítěte se nejdříve vyvíjí vědomí tělového já jako vědomí fyzické odlišnosti od vnějšího světa. Člověk je však především bytost sociální a také tento fakt si dítě postupně uvědomuje, vyvíjí se z něj vědomí sociálního já jako vědomí jedinečnosti (jsem jiný než všichni ostatní) a kontinuity, resp. Identity (jsem to stále já, ačkoliv se měním).

Nástup do školy je důležitým sociálním mezníkem. Dítě v této souvislosti získává novou roli, stává se školákem. Do života, jehož hlavní náplní byla hra, vstupuje školní práce a povinnost a s ní pocit vlastní snaživosti v práci, výkonnost proti méněcennosti (dle Eriksona „Jsem to, co dovedu“). Dítě objevuje dimenzi úspěch – neúspěch.

Potřeba úspěchu je součástí obecnější potřeby seberealizace a její naplnění má vztah k osobní identitě. Vztah dítěte ke škole nemusí být zcela jednoduchý, protože zahrnuje celou řadu dimenzí, individuálních i sociálních. Přesto můžeme předpokládat, že sebehodnocení žáka je formováno jednak přímou zkušeností, jednak nepřímou zpětnou vazbou, kterou pro žáka představuje především učitelovo hodnocení a mínění spolužáků. Předpokládáme, že žákovo sebepojetí představuje určitý „filtr“ těchto hodnotících soudů a determinuje žákovo chování, jednání a jeho studijní výkony, které jsou opět hodnoceny druhými.

Cílem našeho výzkumu je deskripce školního sebepojetí žáků mladšího školního věku. Dotazníkem SPAS se zaměřeně dítěte ptáme, jakou má představu o svých schopnostech, o své

výkonnosti v jednotlivých předmětech, o svém postavení v konkurenci s ostatními. Naši pozornost orientujeme ke všem žákům zkoumaného souboru, zajímá nás však i vztah mezi sebezpojetím jedince a jeho pohlavím.

Dalším záměrem výzkumného šetření je potvrzení vztahu mezi sebehodnocením těchto žáků a jejich hodnocením učitelem. Zvláštní pozornost věnujeme sebehodnocení žáků s výborným prospěchem i žáků neprospívajících.

2. Výzkumné metody

K diagnostice sebezpojetí žáků jsme použili Dotazník sebezpojetí školní úspěšnosti dětí (SPAS). Česká verze tohoto dotazníku, kterou vytvořili Z. Matějček a M. Vágnerová (1987, revize 1992), je upravenou variantou původní metody F. J. Boersmy a J. W. Chapmana z r. 1979. Současná verze testu obsahuje celkem 48 položek, po osmi položkách v šesti škálách:

1. Obecné schopnosti – dítě se vyjadřuje o svých intelektových schopnostech, o své bystrosti, pohotovosti a ostatních vlastnostech, které lze chápat jako předpoklad úspěchu ve školní práci.
2. Matematika – dítě hodnotí své matematické schopnosti a dovednosti i svou úspěšnost v tomto předmětu.
3. Čtení – dítě posuzuje své čtenářské dovednosti, celkovou úroveň čtení i případné problémy, které v této oblasti má.
4. Pravopis – dítě hodnotí svou úspěšnost při zvládnání mluvnice, event. své potíže v této oblasti.
5. Psaní – dítě posuzuje kvalitu svého psaného projevu i jeho nedostatky.
6. Sebedůvěra – dítě posuzuje své schopnosti a hodnotí své postavení mezi ostatními žáky ve třídě, tak jak je ono samo chápe.

Dotazník je určen pro žáky od 4. (3. ročník je hraniční) do 8. ročníku. Lze jej administrovat individuálně i skupinově. K vyhodnocení se používá šablona, která eliminuje pozitivně hodnocené položky. Hrubé skóry v jednotlivých subtestech lze převést na stenové normy pomocí tabulek (podle pohlaví a věku dítěte). Dotazník byl standardizován na české populaci. Příručka k testu vyšla v Bratislavě v letech 1987 a 1992 (revize).

Dalším zdrojem údajů byly třídní výkazy a katalogové listy žáků jednotlivých tříd. Pracovali jsme s prospěchem žáka v pololetí tohoto školního roku.

3. Popis zkoumaného vzorku

Soubor probandů tvořilo 750 žáků (364 chlapců a 386 dívek) mladšího školního věku. Tito žáci navštěvovali 39 tříd čtvrtých (20) a pátých (19) ročníků základních škol všech pražských obvodů (s přihlédnutím k počtu škol v daném obvodě).

Ve vzorku jsou zastoupeny:

- školy sídlištní (15 tříd/306 žáků) i školy ve staré zástavbě (24/444),
- školy velké (kapacita školy větší než 24 tříd – 13/268), střední (kapacita 15-24 tříd – 22/408), malé (kapacita do 14 tříd – 4/74),
- školy se vzdělávacím programem základní škola (31 tříd/606 žáků), obecná škola (8/144), školy s rozšířenou jazykovou výchovou (4/86), se zaměřením na sport (1/22), zdravé školy (2/45), otevřené školy (1/15).

V daných třídách uvedených škol působí 39 třídních učitelů (37 žen, 2 muži), 2 třídní učitelé mají žáky na všechny vyučovací předměty, průměrně však v každé třídě působí 3 (resp. 3,30) učitelé.

4. Výsledky výzkumu, výzkumné závěry

Školní sebepojetí žáků

Nejnižší úroveň sebepojetí vykazují chlapci při hodnocení své úspěšnosti v pravopise (HS $3,34 \pm 2,60$), nejlépe hodnotí své matematické schopnosti a dovednosti ($5,26 \pm 2,50$).

Dívky se nejméně akceptují v oblasti obecných schopností ($3,28 \pm 2,19$), nejlépe posuzují své čtenářské dovednosti ($5,19 \pm 2,52$). Celkové sebepojetí školní úspěšnosti dívek je však vyšší ($26,78 \pm 10,17$) než celkové sebepojetí chlapců ($24,08 \pm 10,05$).

V kombinované populaci se objevují nízké HS v oblasti obecných schopností ($3,33 \pm 2,18$), nejvyšší úrovně dosahuje oblast matematiky ($5,07 \pm 2,40$).

Největší diference v sebehodnocení chlapců a dívek se objevuje při posuzování kvality psaného projevu (dívky vykazují v oblasti psaní vyšší sebepojetí – $4,70 \pm 2,38$ x od chlapců – $3,48 \pm 2,31$), dále pak v oblasti pravopisu (opět ve prospěch dívek – $4,45 \pm 2,63$ x $3,34 \pm 2,60$). Nejmenší rozdíly nacházíme ve škále obecných schopností ($3,37 \pm 2,17$ x $3,28 \pm 2,19$).

Vztah mezi školním sebepojetím žáků a jejich hodnocením učitelem

Prospěch v **českém jazyce** významně koreluje (na 1% hladině významnosti) se sebepojetím žáků (kombinované populace) v oblasti pravopisu ($r = 0,479$, $t = 14,91$), dále pak s celkovým sebepojetím školní úspěšnosti žáků ($r = 0,423$, $t = 12,78$).

Stejně tak u dívek významně koreluje hodnocení v ČJ s úspěšností při zvládnání mluvnice ($r = 0,462$, $t = 10,20$), na 2. místě s celkovým sebepojetím ($r = 0,458$, $t = 10,09$).

U chlapců je toto pořadí obrácené, mezi známkou z ČJ a celkovým sebepojetím školní úspěšnosti nalezneme vyšší korelaci ($r = 0,460$, $t = 10,14$) než mezi sebepojetím v pravopise a prospěchem v jazyce českém ($r = 0,450$, $t = 9,87$).

V oblasti sebedůvěry (tato škála je sycena sociální pozicí žáka ve třídě) existuje vyšší korelace se známkou z ČJ u dívek ($r = 0,413$, $t = 8,88$) než u chlapců ($r = 0,371$, $t = 7,83$), v oblasti čtení naopak nalezneme vyšší korelaci s prospěchem v ČJ u chlapců ($r = 0,318$, $t = 6,58$) než u dívek ($r = 0,304$, $t = 6,25$).

(Chlapci dosáhli průměrné známky v ČJ $2,02 \pm 0,77$, dívky jsou hodnoceny v ČJ lépe: $1,72 \pm 0,73$, kombinovaná populace $1,86 \pm 0,76$.)

Prospěch v **matematice** koreluje (na 1% hladině významnosti) se sebepojetím žáků (kombinovaná populace) v oblasti matematiky ($r = 0,365$, $t = 10,72$).

Korelace této 2. škály se známkou z matematiky je významná především u chlapců ($r = 0,481$, $t = 10,45$). V této populaci je zajímavá i korelace mezi škálou obecných schopností a klasifikací v M ($r = 0,416$, $t = 8,71$).

Naopak u dívek existuje nejsilnější vztah mezi známkou z M a sebedůvěrou ($r = 0,341$, $t = 7,10$).

Obecně můžeme říci, že prospěch v matematice koreluje s celkovým sebepojetím školní úspěšnosti významněji u chlapců ($r = 0,462$, $t = 9,92$) než u dívek ($r = 0,310$, $t = 6,40$).

(Průměrná známka z matematiky u chlapců je $1,73 \pm 0,78$, u dívek $1,68 \pm 0,88$, v kombinované populaci $1,70 \pm 0,84$.)

Žáci s výborným prospěchem

Kritériem výběru byla výborná známka z českého jazyka i z matematiky na posledním vysvědčení.

Žáci s výborným prospěchem se hodnotí statisticky významně výše než ostatní děti (HS $33,71 \pm 7,70$).

Sebepojetí školní úspěšnosti dívek s výborným prospěchem je vyšší ($34,04 \pm 7,33$) než sebepojetí školní úspěšnosti chlapců této prospěchové kategorie ($33,16 \pm 8,30$).

Děvčata si nejvíce váží svých čtenářských dovedností ($6,14 \pm 2,17$), chlapci svých úspěchů v matematice ($6,53 \pm 1,80$).

Chlapci s výborným prospěchem si ovšem vysoce cení i svých výkonů v oblasti čtení ($6,08 \pm 2,19$), dívky této prospěchové kategorie svých úspěchů při zvládnání mluvnice ($6,03 \pm 2,03$).

Neprospívající (špatně prospívající) žáci

Kritériem výběru byla čtyřka nebo pětka z českého jazyka i matematiky na posledním vysvědčení.

Žáci této prospěchové kategorie se hodnotí statisticky významně níže než ostatní děti ($19,12 \pm 9,55$).

Neprospívající dívky se hodnotily níže než neprospívající chlapci s výjimkou 4. a 5. škály: pravopisu ($4,00 \pm 3,61$) a psaní ($5,00 \pm 2,00$).

Na základě interpretace zjištěných výsledků můžeme konstatovat, že existuje statisticky významná korelace mezi názory učitele a dítěte – interakce sebehodnocení žáka s hodnocením učitele.

Postoj učitele má nepochybně vliv na to, jak dítě samo vnímá úspěšnost své školní práce. Přitom lze předpokládat, že sebejisté dítě pracuje ve škole lépe, dosahuje lepších výsledků a tak zpětně ovlivňuje postoj svého učitele. Tím, že je dítě úspěšné, stává se také jistějším a cítí se bezpečněji, protože si již ověřilo, že je schopno školní nároky zvládnout. Nezvládá-li však tyto nároky, zvyšuje se jeho pocit nejistoty, který může vést při častém, opakovaném neúspěchu v důležitých oblastech výkonu ke ztrátě sebevědomí, k narušení pocitu vlastní hodnoty. Uvážíme-li, že status žáka má poměrně velkou stabilitu, pochopíme, že tato negativní „determinace“ vede k tomu, že se žák začne často chovat v souladu s tímto poznáním (popř. přicházejí na řadu kompenzační mechanismy). Zjednodušeně řečeno, jedinec, který akceptuje sám sebe, je schopen využívat svých schopností, což potvrzuje určitá míra jeho „životní“ úspěšnosti, jedinec, který odmítá sám sebe, který se neakceptuje, bývá jedincem neúspěšným.

Výsledky našeho šetření podporují skutečnost, že přiměřené pozitivní sebehodnocení je neodmyslitelné od pozitivních emocionálních postojů k dítěti, porozumění i přiměřených požadavků. Proto je potřebné, aby učitel pozorně sledoval individuální zvláštnosti svých žáků, rozuměl úrovni jejich sebezpojetí a sebehodnocení, odhaloval rezervy a zaujetí žáků pro výkon (jehož jsou reálně schopni), vhodně volil metody interakce se třídou i žáky v ní. Jinak řečeno,

je důležité, aby si každý učitel uvědomoval hloubku svého pedagogického působení a na základě toho pak vytvářel prostředí plné porozumění, důvěry a podpory.

Literatura

- Bláha, K., Šebek, M.: Já – tvůj žák, ty – můj učitel. Praha, SPN 1988
- Blatný, M., Osecká, L., Macek, P.: Sebepojetí v současné kognitivní a sociální psychologii. Čs. psychologie, 1993, 37, s. 444 – 454
- Burns, R.B.: The Self-concept: Theory, Measurement, Development and Behaviour. London, Longman 1979
- Helus, Z., Hrabal, V., Kulič, V., Mareš, J.: Psychologie školní úspěšnosti žáků. Praha, SPN 1979
- Langmeier, J., Krejčířová, D.: Vývojová psychologie. Praha, Grada 1998
- Langová, M., Kodým, M. a kol.: Psychologie činnosti a osobnost učitele. Praha, Academia 1987
- Nakonečný, M.: Základy psychologie osobnosti. Praha, Management Press 1993
- Nakonečný, M.: Psychologie osobnosti. Praha, Academia 1995
- Pelikán, J.: Výchova jako pedagogický problém. Ostrava, Amosium servis 1995
- Svoboda, M. (ed.), Krejčířová, D., Vágnerová, M.: Psychodiagnostika dětí a dospívajících. Praha, Portál 2001
- Vágnerová, M.: Psychologie školního dítěte. Praha, UK, Husitská teologická fakulta 1995
- Vágnerová, M.: Vývojová psychologie. Praha, Portál 2000

Přílohy: tab. č. 1 - 15

Tab. č. 1 – sebezpojetí školní úspěšnosti žáků (kombinovaná populace)

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	3,33	2,18	5,33	2,18
2	5,07	2,40	6,98	2,34
3	4,98	2,55	5,83	2,42
4	3,91	2,67	6,10	2,24
5	4,11	2,42	5,94	1,99
6	4,07	2,32	6,08	2,01
Celkem	25,47	10,19	5,73	2,02

Tab. č. 2 – sebezpojetí školní úspěšnosti chlapců

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	3,37	2,17	5,37	2,17
2	5,26	2,50	7,08	2,40
3	4,76	2,57	5,94	2,29
4	3,34	2,60	6,50	2,08
5	3,48	2,31	6,00	1,89
6	3,87	2,27	6,32	1,87
Celkem	24,08	10,05	5,84	1,95

Tab. č. 3 - sebepojetí školní úspěšnosti dívek

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	3,28	2,19	5,28	2,19
2	4,89	2,29	6,89	2,29
3	5,19	2,52	5,74	2,54
4	4,45	2,63	5,73	2,31
5	4,70	2,38	5,88	2,09
6	4,26	2,33	5,85	2,10
Celkem	26,78	10,17	5,63	2,08

Tab. č. 4 – korelace prospěchového zařazení dítěte v ČJ a jeho sebepojetí

<i>Škála</i>	<i>HS</i>		<i>sten</i>	
	r	t	r	t
1	0,388	11,51	0,388	11,51
2	0,181	5,04	0,192	5,36
3	0,320	9,24	0,288	8,23
4	0,479	14,91	0,355	10,38
5	0,204	5,71	0,147	4,06
6	0,399	11,90	0,340	9,88
Celkem	0,423	12,78	0,423	12,78

Tab. č. 5 – korelace prospěchového zařazení chlapce v ČJ a jeho sebepojetí

Škála	HS		sten	
	r	t	r	t
1	0,384	8,16	0,384	8,16
2	0,220	4,41	0,227	4,56
3	0,318	6,58	0,320	6,63
4	0,450	9,87	0,406	8,70
5	0,169	3,35	0,171	3,39
6	0,371	7,83	0,361	7,58
Celkem	0,460	10,14	0,467	10,34

Tab. č. 6 – korelace prospěchového zařazení dívky v ČJ a dívčího sebepojetí

Škála	HS		sten	
	r	t	r	t
1	0,419	9,04	0,419	9,04
2	0,185	3,69	0,185	3,69
3	0,304	6,25	0,291	5,96
4	0,462	10,20	0,408	8,75
5	0,154	3,06	0,144	2,86
6	0,413	8,88	0,389	8,28
Celkem	0,458	10,09	0,427	9,24

Tab. č. 7 – korelace prospěchového zařazení dítěte v M a jeho sebepojetí

Škála	HS		sten	
	r	t	r	t
1	0,361	10,58	0,361	10,58
2	0,365	10,72	1,368	10,81
3	0,193	5,38	0,180	5,00
4	0,233	6,56	0,195	5,45
5	0,098	2,69	0,088	2,41
6	0,361	10,58	0,332	9,64
Celkem	0,360	10,54	0,360	10,54

Tab. č. 8 – korelace prospěchového zařazení chlapce v M a jeho sebepojetí

Škála	HS		sten	
	r	t	r	t
1	0,416	8,71	0,416	8,71
2	0,481	10,45	0,487	10,60
3	0,265	5,22	0,266	5,25
4	0,298	5,93	0,254	4,99
5	0,087	1,66	0,085	1,63
6	0,385	7,93	0,373	7,66
Celkem	0,462	9,92	0,454	9,70

Tab. č. 9 – korelace prospěchového zařazení dívky v matematice a dívčího sebepojetí

Škála	<i>HS</i>		<i>sten</i>	
	r	t	r	t
1	0,319	6,60	0,319	6,60
2	0,272	5,53	0,272	5,53
3	0,131	2,59	0,119	2,36
4	0,179	3,57	0,168	3,34
5	0,097	1,92	0,091	1,80
6	0,341	7,10	0,314	6,47
Celkem	0,310	6,40	0,291	5,97

Tab. č. 10 – sebepojetí žáků s výborným prospěchem (kombinovaná populace)

Škála	<i>HS</i>	±	<i>sten</i>	±
1	4,98	1,94	6,98	1,94
2	6,12	1,77	8,04	1,75
3	6,12	2,17	6,88	2,52
4	5,80	2,19	7,32	2,06
5	4,98	2,29	6,54	2,03
6	5,73	1,88	7,38	1,77
Celkem	33,71	7,70	7,24	1,69

Tab. č. 11 – sebepojetí chlapců s výborným prospěchem

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	5,17	2,05	7,17	2,05
2	6,53	1,80	8,32	1,79
3	6,08	2,19	7,22	2,34
4	5,39	2,39	7,92	1,85
5	4,46	2,36	6,80	1,99
6	5,53	2,08	7,66	1,85
Celkem	33,16	8,30	7,55	1,75

Tab. č. 12 – sebepojetí dívek s výborným prospěchem

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	4,86	1,87	6,86	1,87
2	5,88	1,72	7,88	1,72
3	6,14	2,17	6,68	2,61
4	6,03	2,03	6,97	2,10
5	5,28	2,20	6,38	2,05
6	5,84	1,75	7,21	1,70
Celkem	34,04	7,33	7,06	1,69

Tab. č. 13 – sebepojetí neprospívajících žáků (kombinovaná populace)

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	1,75	1,58	3,75	1,58
2	2,50	2,00	4,37	1,69
3	4,13	2,23	4,75	1,58
4	3,00	2,62	5,87	2,42
5	4,00	2,20	6,00	1,51
6	3,75	1,28	5,87	0,99
Celkem	19,12	9,55	4,50	2,00

Tab. č. 14 – sebepojetí neprospívajících chlapců

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	2,20	1,92	4,20	1,92
2	2,80	2,49	4,60	2,07
3	4,60	2,30	5,40	1,52
4	2,40	2,07	5,80	1,92
5	3,40	2,30	6,00	1,87
6	3,80	1,48	6,20	1,10
Celkem	19,20	10,64	4,80	2,28

Tab. č. 15 – sebepojetí neprospívajících dívek

<i>Škála</i>	<i>HS</i>	\pm	<i>sten</i>	\pm
1	1,00	0	3,00	0
2	2,00	1,00	4,00	1,00
3	3,33	2,31	3,67	1,15
4	4,00	3,61	6,00	3,61
5	5,00	2,00	6,00	1,00
6	3,67	1,15	5,33	0,58
Celkem	19,00	9,64	4,00	1,73